

WOJCIECH ADAM ŚWIECH

Pracownik naukowy niezależny

wojtek_swiech@tlen.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6664-1674>

ZAWÓD MEDYCZNY FELCZERA
W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE (1939-1945).
ASPEKTY ORGANIZACYJNE I PRAWNE

THE MEDICAL PROFESSION OF A FELDSHER IN THE GENERAL GOVERNMENT
(1939-1945). ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS

Abstract: The main aim of this article is to examine the approach of the German Reich authorities regarding feldshers in the General Government. The author analyses the organisational and legal measures implemented by German occupiers in this region. To explore this topic, sources from the National Archives in Krakow were used, particularly the content published in the official journal of the Health Chamber of the General Government during World War II, "Health and Life." The Nazis' perspective on the issue of feldshers may seem surprising, especially in light of the views expressed in the "reptilian press." The article also elucidates the underlying reasons for the Germans' actions towards members of the feldsher profession.

Keywords: feldsher; healing professions; Health Chamber; General Government; Second World War

WPROWADZENIE

Pojęcia „felczer” zaczęto używać po raz pierwszy na polskich ziemiach już za czasów Rzeczypospolitej, tj. w połowie XVII w. Pojawiło się ono wówczas w księgach kancelarskich¹. Można je również odnaleźć w dokumentach z prac Sejmu nad projektem aktu prawnego w zakresie organizacji szpitali (w II połowie XVIII w.)². Natomiast w I połowie XX stulecia w publikacjach zawiera-

¹ J. MUSZYŃSKI, *Zawód felczera – kiedyś i dziś*, „Sztuka Leczenia” (2024), t. 39, nr 2, s. 70.

² J. BARTOSZEWICZ, *Historia Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie*, Warszawa 1870, s. 142.

jących zbiory wyrazów, „felczera” definiowano na ziemiach polskich jako wykonawcę chirurgii niższej lub cyrulika³ (tj. balwierza, golibrodę⁴).

Po I wojnie światowej felczer – jako zawód leczniczy – funkcjonował w II RP wyłącznie na ziemiach, które wcześniej stanowiły część Cesarstwa Rosyjskiego⁵. Polskie władze przed 1939 r. poprzez obowiązujące wówczas przepisy oraz uregulowania prawne starały się znacznie zawęzić uprawnienia felczerów oraz zakres ich działalności. W całym okresie międzywojennym utrzymywano ograniczenia prowadzące do uniemożliwienia kształcenia nowych przedstawicieli tej profesji. W ten sposób władze II RP zamierzały skutecznie doprowadzić do ostatecznej likwidacji instytucji felczerstwa. Sytuacja ta powodowała, że pomiędzy władzami administracyjnymi różnych instancji a felczerami toczyły się spory, co kończyło się niekiedy orzeczeniami Najwyższego Trybunału Administracyjnego. Izba Karna Sądu Najwyższego również zajmowała się trybem karania felczerów oraz zakresem czynności felczerskich⁶.

Wydaje się interesujące jak w latach 1939-1945 Niemcy rozwiązali sprawę felczerów w Generalnym Gubernatorstwie i czym się kierowali, zajmując się tym zagadnieniem. Jeszcze przed zakończeniem regularnych walk Wojska Polskiego w ramach kampanii wrześniowej oraz przed utworzeniem Generalnego Gubernatorstwa cywilne władze okupacyjne w dniu 25 września 1939 r. wydały zarządzenie, zgodnie z którym wszyscy felczerzy – ale również lekarze, dentyści, aptekarze, drogiści, akuszerki, a nawet dozorczyńskie chorych oraz dezynfektorzy – mieli obowiązek zgłosić się do odpowiedniego landrata, tj. starosty niemieckiego. Niemcy zagrozili, iż konsekwencją niezastosowania się do tego aktu normatywnego może być aresztowanie osoby lub jej ukaranie⁷.

W polskiej literaturze naukowej nie pojawiły się do tej pory opracowania, które rzuciłyby światło na to zagadnienie, nawet w ograniczonym zakresie, choć w ostatnich kilkunastu latach przygotowano kilka artykułów opisujących problematykę felczerską na ziemiach polskich w XIX, XX w. i w czasach

³ *Słownik języka polskiego*. Tom I: A-G, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900, s. 729.

⁴ Tamże, s. 365.

⁵ W.A. ŚWIECH, *Zawód felczera w świetle przepisów obowiązujących w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (2023), t. 75, z. 2, s. 125.

⁶ Tamże, s. 142-143.

⁷ Zarządzenie za Naczelnego Wodza: Szef Zarządu Cywilnego, M.P. 25.9.1939, sygn. 804981 V, T.1, K-1939/5, Biblioteka Jagiellońska.

nam współczesnych⁸. Istnieje poważna luka z okresu II wojny światowej w kwestii instytucji felczerstwa. W tej sytuacji wskazana jest analiza źródeł prawa w Generalnym Gubernatorstwie, a przede wszystkim treści publikowanych na łamach czasopisma „Zdrowie i Życie”, które było urzędowym dziennikiem Izby Zdrowia we ww. quasi-państwie.

1. POWSTANIE GENERALNEGO GUBERNATORSTWA I OBOWIĄZUJĄCY W NIM SYSTEM PRAWNY

Niemcy realizowali swój plan dotyczący ziem II RP, który wykraczał znacznie poza kwestie służby zdrowia. Naziści zainicjowali nową rzeczywistość polityczno-prawną, którą starali się ukształtować w stworzonych przez siebie ramach organizacyjnych. Służyć temu miał m.in. wydany 12 października 1939 r.⁹ (tj. ponad dwa tygodnie po ww. zarządzeniu) dekret Führera i kanclerza Rzeszy Niemieckiej (wszedł on w życie 26 października 1939 r.¹⁰), co dało początek Generalnemu Gubernatorstwu dla okupowanych ziem polskich (od dnia 31 lipca 1940 r.: Generalne Gubernatorstwo)¹¹.

Dekret z października 1939 r. posiadał rangę ustawy Rzeszy¹². Z tego powodu miał bez wątpienia wpływ na formę realizacji zadań przez administrację niemiecką na obszarach okupowanych. Dekret był swoistą quasi-konstytucją dla Generalnego Gubernatorstwa¹³ i przewidywał możliwość wprowadzenia nowych przepisów w formie rozporządzeń¹⁴. Na obszarze tego tworu praw-

⁸ Zob. M. MILEWSKA, *Pracownicy ochrony zdrowia Mazowsza Północnego w latach 1865-1915*, „Rocznik Mazowiecki” (2013), t. 25, s. 111-131; ŚWIĘCH, *Zawód felczera w świetle przepisów*, s. 125-146; P. FIKTUS, *Prawno-społeczna pozycja felczera w Polsce w latach 1945-1989*, „Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały” (2017), nr 15, s. 127-148; MUSZYŃSKI, *Zawód felczera*, s. 69-78.

⁹ B. CIEŚLIK, *Język i prawo w Generalnym Gubernatorstwie na przykładzie „Dziennika rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów”*, „Orbis Linguarum” (2021), t. 55, s. 477.

¹⁰ A. WRZYSZCZ, *Nadzór Hansa Franka nad sądownictwem w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, „Miscellanea Historico-Iuridica” (2015), t. 14, z. 2, s. 377.

¹¹ J. DZIOBEK-ROMAŃSKI, *Organizacja administracji władz okupacyjnych na ziemiach polskich w latach 1939-1945*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2012, t. 22, nr 3, s. 278.

¹² W. URUSZCZAK, *Perwersyjne funkcje niemieckiego „prawa” w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945)*, „Z Dziejów Prawa” (2019), t. 12(20), s. 683.

¹³ L. GÓRNICI, *Z problematyki podmiotów prawa cywilnego i praw podmiotowych prywatnych obywateli polskich w Generalnym Gubernatorstwie*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” (2020), t. 42, nr 4, s. 74.

¹⁴ R. GIEROŃ, *Niemieckie prawo gospodarcze i socjalne wprowadzone w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1940*, „Textus et Studia” (2016), t. 2, nr 4(8), s. 138.

nego wyłącznie Rzesza Niemiecka sprawowała niepodzielną pełnię władzy¹⁵. Na czele Generalnego Gubernatorstwa stanął generalny gubernator Hans Frank, który posiadał zarówno kompetencje ustawodawcze, jak i wykonawcze. Jednocześnie starał się on wzmocnić swoją pozycję, roztaczając wokół siebie aurę wyjątkowości, gdyż twierdził, że jest zaufanym człowiekiem Führera¹⁶.

Naziści określający się jako niemieccy Aryjczycy – przedstawiciele „rasy panów” – z oczywistych względów, wydając akty prawne normujące podstawy funkcjonowania Generalnego Gubernatorstwa, podkreślali wyższość tworzonego przez siebie prawa nad polskim ustawodawstwem. Mając powyższe na względzie, na obszarze tego tworu mogły obowiązywać polskie przepisy prawa pod warunkiem niekolidowania ich z przejęciem pełni władzy przez Rzeszę Niemiecką, również w zakresie zwierzchnictwa wojskowego¹⁷. Polskie ustawodawstwo było tolerowane pod warunkiem, że w ostatecznym rozrachunku zakładano jego użyteczność dla okupanta¹⁸.

Administracja rządowa III Rzeszy o zasięgu centralnym – z wiodącą rolą Adolfa Hitlera (jego wola była nadrzędna w systemie źródeł prawa państwa totalitarnego) – miała niepodważalne uprawnienia do ustanawiania nowych przepisów prawnych w Generalnym Gubernatorstwie. Kompetencje w tym zakresie przydzielono również niemieckim organom okupacyjnym utworzonym dla wspomnianego tworu. Zasadnicze znaczenie na jego obszarze miało utrzymanie porządku poprzez szerzenie terroru, więc odpowiednie uprawnienia przydzielono w rzeczywistości nie tylko wspomnianemu generalnemu gubernatorowi, lecz także wyższemu dowódcowi SS oraz policji¹⁹. Zarządzenia (z mocą obowiązującą na terytorium Generalnego Gubernatorstwa) mogły wydawać również osoby (które określono nieostro), z grona naczelników władz III Rzeszy. Władze okupacyjne Generalnego Gubernatorstwa miały przede wszystkim dbać o interesy gospodarcze oraz polityczne III Rzeszy²⁰. W tej sytuacji kwestia porządku prawnego nie miała większego znaczenia.

¹⁵ R. ŁASZEWSKI, S. SALMONOWICZ, *Historia ustroju Polski*, Toruń 1997, s. 151.

¹⁶ A. WRZYSZCZ, *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, „Studia Iuridica Lublinensia” (2014), nr 22, s. 699.

¹⁷ A. WRZYSZCZ, *Z badań nad administracją wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (2003), t. 55, z. 2, s. 288.

¹⁸ H. MIELNIK, *Nazistowski kolonializm prawny. (Nie)porządek prawny Generalnego Gubernatorstwa (1939-1945)*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” (2022), t. 44, nr 3, s. 106.

¹⁹ A. WRZYSZCZ, *Ustrój i prawo w Generalnym Gubernatorstwie w poglądach prawników niemieckich na łamach czasopisma „Deutsches Recht” w czasie II wojny światowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” (2019), t. 66, nr 1, s. 441.

²⁰ GÓRNICKI, *Z problematyki podmiotów prawa cywilnego*, s. 72.

Liczyło się wyłącznie osiągnięcie założonych celów. Wprowadzenie formalnej hierarchii aktów prawnych w opinii niemieckiego okupanta było zbyteczne²¹. Poprzez funkcjonujący w Generalnym Gubernatorstwie system prawny Niemcy, co do zasady, starali się zniszczyć polski dorobek. Wyjątki czyniono wyłącznie w sytuacji, gdy pewne rozwiązania, funkcjonujące w II RP, służyły III Rzeszy. Prawo traktowano więc instrumentalnie.

2. IZBA ZDROWIA I KWESTIA FELCZERSTWA

Na terytorium Generalnego Gubernatorstwa Niemcy zamierzali realizować swoje cele, powołując do życia m.in. instytucje narodowo-socjalistyczne, które objęły swoim działaniem szereg dziedzin życia, w tym te związane z opieką zdrowotną²². Okupanci przyjęli, że w Generalnym Gubernatorstwie, co do zasady, należy zniszczyć wszystko to, co mogło kojarzyć się z polską państwowością. Naziści wdrożyli także plan dotyczący służby zdrowia, w tym zawodów leczniczych. Władze okupacyjne zaczęły więc kwestionować oraz dezawuować sposób organizacji instytucji opieki zdrowotnej i sanitarno-epidemiologicznych, wprowadzonych w okresie II RP²³. Wykorzystywano do tego również łamy propagandowej prasy wydawanej przez okupanta. W sierpniu 1940 r. w jednym z dzienników ukazał się np. artykuł, w którym felczerów (wraz ze znachorami oraz akuszerkami bez uprawnień) zaliczono do osób „żerujących na głupocie ludzkiej”²⁴. Mogło się zatem wydawać, że Niemcy zmarginalizują rolę felczerów i w konsekwencji tego ich pozycja w służbie zdrowia zostanie zupełnie zdegradowana.

Rozporządzeniem z dnia 28 lutego 1940 r. (które weszło w życie w czwartym dniu po jego ogłoszeniu²⁵) generalnego gubernatora Hansa Franka okupanci utworzyli Izbę Zdrowia z siedzibą w Krakowie. Na jej kierownika niemieckie władze wyznaczyły nadradcę sanitarnego dr. Josta Walbauma, zajmującego jednocześnie stanowisko Prezidenta Wydziału Spraw Zdrowotnych

²¹ WRZYSZCZ, *Hierarchia aktów prawnych*, s. 699.

²² W. BARANOWSKI, *Administracja okupacyjna w Gen. Gubernatorstwie*, Londyn 1942, s. 10.

²³ *Izba Zdrowia – instytucja niemiecką*, „Rzeczpospolita Polska”, nr 9-10 z dnia 6 sierpnia 1941 r., s. 14.

²⁴ *Opieka nad zdrowotnością publiczną na nowych torach. Okropne stosunki sanitarne. – Stan zdrowotności publicznej dawniej i dziś*, „Dziennik Poranny”, nr 131 z dnia 4 sierpnia 1940 r., s. 4.

²⁵ *Rozporządzenia Generalnego Gubernatorstwa: wydanie na luźnych kartach. Wydane przez gubernatora dr. dr. Lasch. Opracowane przez Radcę Sądu Ziemiańskiego Frenken*, Radom 1940, E VII 1.

i Zdrowotnej Opieki nad Ludnością w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa²⁶. Natomiast stałym zastępcą Walbauma był referent dla Izby Zdrowia w rzeczonym Wydziale, tj. dr Werner Kroll²⁷, którego podpis widnieje pod wieloma dokumentami ww. instytucji, również tymi dotyczącymi instytucji felczerstwa.

Izba Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie była instytucją narodowo-socjalistyczną z Izbami Okręgowymi (na ich czele postawiono urzędowych lekarzy narodowości niemieckiej), znajdującymi się w stolicach ustanowionych przez okupanta dystryktów, tj. w Krakowie, Warszawie, Lublinie oraz Radomiu, a od 1941 r. również we Lwowie. Niemcy przedstawiciele poszczególnych zawodów leczniczych w Izbie Zdrowia rekrutowali spośród Polaków²⁸ lub Ukraińców²⁹. Nie we wszystkich okręgach felczerzy odgrywali taką samą rolę, gdyż wpływ na miejsce wykonywania przez nich zawodu miały także przepisy obowiązujące jeszcze w II RP.

Poprzez ustanowienie Izby Zdrowia naziści zniszczyli całkowicie samorządy zawodowe poszczególnych profesji z zakresu służby zdrowia powołane w okresie II RP. Głównym zadaniem ww. instytucji było zapobieganie i zwalczanie zakażeń oraz chorób zakaźnych, które mogłyby zagrozić zdrowiu i życiu żołnierzy armii niemieckiej³⁰. III Rzesza dbała więc o stan zdrowia ludności ziem okupowanych o tyle, o ile było to pożądane ze względu na bezpieczeństwo epidemiologiczne niemieckich sił zbrojnych oraz interesy gospodarcze nazistów.

Przedstawiciele zawodów leczniczych z okólnika nr 16 z dnia 30 listopada 1940 r., podpisanego przez Wenera Krolla, uzyskali potwierdzenie, co stanowi oficjalne źródło poznania powszechnie obowiązującego prawa w Generalnym Gubernatorstwie w zakresie szeroko pojętej służby zdrowia. Stały zastępca kierownika Izby Zdrowia kategorycznie stwierdził wówczas, że miejscem publikacji wszystkich zarządzeń oraz ogłoszeń odnośnie do zawodów leczniczych będzie wyłącznie dziennik urzędowy Izby Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie, tj. „Zdrowie i Życie”. Miały one obowiązywać

²⁶ J. WALBAUM, *Wojna a zawody lecznicze*, „Zdrowie i Życie”, nr 10 (27) z dnia 9 marca 1941 r., s. 73.

²⁷ S. GALUBA, *Sprawozdanie o działalności grupy zawodowej felczerów po dzień 31. 1. 1941 r.*, „Zdrowie i Życie”, nr 9 (26) z dnia 2 marca 1941 r., s. 70.

²⁸ *Izba Zdrowia – instytucja niemiecka*, s. 14.

²⁹ Korespondencja w sprawie wykroczeń dyscyplinarnych pracowników służby zdrowia – Polaków [1940-1942], Izba Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej też: ANK), sygn. 29/1578/0/6/298, s. 31.

³⁰ *Izba Zdrowia – instytucja niemiecka*, s. 14.

oraz uzyskiwać moc prawną z chwilą ich ogłoszenia w ww. dzienniku. We wspomnianym piśmie okólnym Werner Kroll jednoznacznie stwierdził, że władze okupacyjne w ogóle nie rozważają osobnych doręczeń zarządzeń oraz ogłoszeń drogą pisemną³¹. Na wszystkich członków Izby Zdrowia nałożono zatem obowiązek zaprenumerowania we właściwej placówce pocztowej dziennika urzędowego, jakim było „Zdrowie i Życie”³². Okupanci rozpowszechniali wcześniej swoje obwieszczenia poprzez druki ulotne wywieszane w ogólnodostępnych miejscach. Niemcy wykorzystywali także prasę gazdzinową, w tym „Gońca Krakowskiego”, do publikowania komunikatów Izby Zdrowia, m.in. w zakresie rejestracji lekarzy oraz przedstawicieli innych zawodów leczniczych i sanitarnych, w tym felczerów. W dzienniku w tych przypadkach apelowano także do czytelników, np. „o zawiadomienie swych kolegów o treści niniejszego komunikatu”³³. Należy przyjąć, że biorąc pod uwagę wątpliwą reputację prasy wydawanej przez okupanta, a w związku z tym ograniczony jej zasięg wśród ludności Generalnego Gubernatorstwa, Niemcy zdecydowali się na inną formę przekazywania zarządzeń i ogłoszeń dotyczących służby zdrowia. Chcieli mieć pewność, że ich treść dotrze do konkretnych adresatów, w tym również do osób trudniących się felczerstwem.

Zgodnie bowiem z ww. aktem z dnia 28 lutego 1940 r. felczerzy zostali również włączeni do Izby Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie wraz z lekarzami, lekarzami dentystami, technikami dentystami, położnymi, pielęgniarkami, a następnie aptekarzami³⁴. Z biegiem czasu Izba Zdrowia zaczęła mieć wpływ na zatrudnianie również przedstawicieli innych zawodów, mających jakikolwiek związek ze służbą zdrowia³⁵ (nawet na osoby wykonujące czynności pomocnicze w czasie godzin przyjęć, w tym pracowników fizycznych, np. przenoszących chorych oraz wszystkie osoby wykonujące analizy lub inne badania z zakresu lecznictwa³⁶). Jak wspomniano we wstępie do niniejszego artykułu, nie przeszkadzało to Niemcom sugerować w propagan-

³¹ *Okólnik Nr 16 z dnia 30.XI.1940 do wszystkich Lekarzy powiatowych w Generalnym Gubernatorstwie*, „Zdrowie i Życie”, nr 17 z dnia 22 grudnia 1940 r., s. 136.

³² Okólniki i zarządzenia odnośnie organizacji i funkcjonowania służby zdrowia, wydane przez Amt des Generalgouverneurs i Gesundheitskammer. Projekt okólników i zarządzeń [1939-1944], Izba Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie, ANK, sygn. 29/1578/0/1.1/1, s. 247.

³³ *Dodatkowa rejestracja lekarzy i służby sanitarnej*, „Goniec Krakowski”, nr 105 z dnia 7 maja 1940 r., s. 5.

³⁴ Rozporządzenie o wcieleniu aptekarzy do Izby Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 4 maja 1940 r., Dz. rozp. GGPz 1940 r., cz. I, nr 38, s. 185.

³⁵ *Izba Zdrowia – instytucją niemiecką*, s. 14-15.

³⁶ *Utworzenie pośrednictwa pracy dla wszystkich zawodów leczniczych*, „Dziennik Radomski”, nr 155 z dnia 7 lipca 1942 r., s. 3.

dowej prasie, że felczerzy – podobnie jak znachorzy oraz „pokątne” położne – wykorzystują naiwność ludzką.

Hans Frank rozporządzeniem z lutego 1940 r. rozwiązał wszystkie związki zawodowe, w tym Centralny Związek Felczerów³⁷. Izba Zdrowia dzieliła się na dziewięć działów rzeczowych, sześć działów zawodowych oraz ekspozytury przy okręgach, starostwach oraz powiatach³⁸. Felczerzy tworzyli w Izbie Zdrowia odrębną grupę zawodową, a na jej przewodniczącego Kroll wyznaczył byłego prezesa ww. Związku, Stefana Galubę. Przedwojenny polski działacz przekazał inwentarz Związku Felczerów Okręgowej Izbie Zdrowia w Warszawie z siedzibą przy ulicy Koszykowej 37. Ponadto Galuba otrzymał m.in. zadanie ustalenia dokładnych adresów członków (zdaniem nazistów byłego już) Centralnego Związku Felczerów.

Jednak wydaje się, że Galuba podjął ograniczoną współpracę z władzami okupacyjnymi, mając na względzie przede wszystkim dobro pacjentów. Zapewne brał pod uwagę także możliwość przetrwania zawodu, którego znaczenie – w obliczu polityki Niemców w kwestiach bytowych okupowanej ludności – wzrosło. Jak wskazał Ryszard Zabłotniak, w czasie II wojny światowej Galuba był prawdopodobnie jednym z inicjatorów tajnych kursów w Warszawie z zakresu służby sanitarnej wśród kosmetyczek oraz masażystów. Zajęcia miały przygotować kadry na wypadek zbrojnego wystąpienia przeciwko III Rzeszy³⁹.

Działalność grupy zawodowej felczerów w Izbie Zdrowia obejmowała okręg warszawski (Warszawa miasto, Warszawa powiat, Siedlce, Sokołów-Węgrów, Garwolin, Mińsk Mazowiecki, Łowicz, Sochaczew, Skierniewice, Grójec), okręg radomski (Radom miasto, Radom powiat, Iłża, Jędrzejów, Kielce miasto, Końskie, Kozienice, Opatów, Opoczno, Piotrków, Radomsko, Włoszczowa, Busko, Sandomierz, Tarnobrzeg, Rawa Mazowiecka) i okręg lubelski (Lublin miasto, Lublin powiat, Biała Podlaska, Biłgoraj, Chełm Lubelski, Hrubieszów, Janów Podlaski, Krasnystaw, Puławy, Radzyń Podlaski, Tomaszów Lubelski, Janów Lubelski, Łuków)⁴⁰.

³⁷ Grupa zawodowa felczerów, „Zdrowie i Życie”, nr 3 z dnia 15 września 1940 r., s. 22.

³⁸ B. SOBICZEWSKI, *Gesundheitskammer im Generalgouvernement (Izba Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie) [1939] 1940-1942 [po 1945]*. Sygn. 251, Warszawa 2005, 2013, https://www.jhi.pl/storage/file/core_files/2020/10/28/0c2c8c656e574d967bd5f52cf291a0ca/Izba_Zdrowia_251.pdf [dostęp 29.07.2025].

³⁹ R. ZABŁOTNIAK, *Konspiracyjne zadania szkół kosmetyki w Warszawie (1941-44)*, „Medycyna. Dydaktyka. Wychowanie” (1992), r. 24, nr 1-2, s. 117.

⁴⁰ GALUBA, *Sprawozdanie o działalności grupy zawodowej felczerów*, s. 70-71.

Zgodnie z zarządzeniem Kierownika Izby Zdrowia o utworzeniu Rad Zdrowia⁴¹ felczerzy zostali powołani do niektórych Powiatowych Rad Zdrowia (liczną reprezentację posiadali w okręgach warszawskim i lubelskim)⁴². Natomiast w Generalnym Gubernatorstwie w miastach istniały Obwodowe Rady Zdrowia, a w mniejszych miejscowościach Wielkie Rady Zdrowia lub Rady Zdrowia⁴³ (felczerzy byli w nich reprezentowani, o ile na danym obszarze mogli wykonywać swój zawód).

3. POZYCJA FELCZERÓW W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE I PODSTAWA PRAWNA ICH DZIAŁANIA

W myśl rozporządzenia niemieckiego starosty Warszawy, Ludwiga Leista, przedstawiciele wszystkich zawodów leczniczych, w tym felczerzy, zostali zobowiązani do zarejestrowania się do dnia 1 maja 1940 r. we właściwym ośrodku zdrowia i opieki. Musieli wówczas przedłożyć dokumenty, potwierdzające narodziny (metryka) oraz odpowiednie wykształcenie zawodowe⁴⁴. Rejestrację przeprowadzono także w innych miejscowościach Generalnego Gubernatorstwa, a zebrane w ten sposób informacje posłużyły do przygotowania danych statycznych, a ponadto do dopracowania przez okupantów kwestii organizacyjnych.

Zatem w planie organizacyjnym obowiązującym w Izbie Zdrowia od 1940 r. felczerzy oraz felczerzy rotni (wojskowi) znaleźli się w zakresie zawodowym o numerze 4 wraz z tzw. naturalistami⁴⁵, tj. osobami nieposiadającymi odpowiedniego wykształcenia, ale cechującymi się zdrowym rozsądkiem⁴⁶, czyli ostrożnym i przemyślanym działaniem bez podejmowania nierozważnych decyzji. Osoby te zajmowały się leczeniem i wykonywaniem zawodu leczniczego, a okupanci w swojej opinii nie byli w stanie przyporządkować ich do jakiegokolwiek innej kategorii⁴⁷.

⁴¹ Zarządzenie o utworzeniu Rad Zdrowia jako podrzędnych organów Izby Zdrowia, „Zdrowie i Życie”, nr 7 z dnia 13 października 1940 r., s. 52.

⁴² GALUBA, *Sprawozdanie o działalności grupy zawodowej felczerów*, s. 71.

⁴³ *Gesundheitskammer in Generalgouvernement. Izba Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie*, https://portal.ehri-project.eu/authorities/ehri_cb-002020 [dostęp 29.07.2025].

⁴⁴ Zarządzenie Lekarza Urzędowego Dr. Schrempfa, sygn. DŻS IA 7 Cim., Biblioteka Narodowa.

⁴⁵ W. KROLL, *Droga służbowa w Izbie Zdrowia*, „Zdrowie i Życie”, nr 11 z dnia 10 listopada 1940 r., s. 81-84.

⁴⁶ *Słownik języka polskiego*. Tom III: N–Ó, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1904, s. 191.

⁴⁷ KROLL, *Droga służbowa w Izbie Zdrowia*, s. 84.

W toku dalszej ewolucji organizacyjnej Izby Zdrowia, zarządzeniem jej kierownika, przyłączono do grupy felczerów osobne – oprócz felczerów wojskowych oraz naturalistów – podgrupy, takie jak: kontrolerzy sanitarni, kosmetyczki, laboranci, masażyści oraz osoby przeprowadzające dezynfekcję. W sumie w grupie felczerów, z uwzględnieniem podgrup, naziści w Generalnym Gubernatorstwie na dzień 1 stycznia 1941 r. zarejestrowali 963 osoby, w tym 445 felczerów oraz 5 felczerów wojskowych. Największa część felczerów mieszkała w Warszawie, tj. 198, w tym 79 Żydów. Kilkudziesięciu przedstawicieli felczerstwa zamieszkiwało w miejscowości Iłża, tj. 41, w tym 1 narodowości żydowskiej⁴⁸.

Felczerzy w Generalnym Gubernatorstwie mieli pełnić rolę pomocników lekarzy, choć zostali uprawnieni do podjęcia samodzielnego leczenia w pewnych określonych sytuacjach. Zgodnie z oficjalnym stanowiskiem niemieckich władz okupacyjnych opublikowanym na łamach „Zdrowia i Życia” we wrześniu 1940 r. felczerom utrzymano uprawnienia do:

- samodzielnego udzielania pomocy lekarskiej, ale wyłącznie do chwili przybycia na miejsce lekarza;
- pomocy leczniczej w zakresie pielęgnacji chorych i opieki nad nimi oraz działalności ratowniczej;
- podawania szczepionki przeciwko ospie i wydawania świadectw o wyniku⁴⁹;
- podawania szczepionki przeciwko tyfusowi brzusznemu po uzyskaniu zezwolenia właściwego lekarza powiatowego, lecz możliwe to było na obszarach, na których praktykowało niewielu lekarzy⁵⁰;
- służenia pomocą ludności do przybycia lekarza w przypadku chorób występujących często i powszechnie;
- wykonywania czynności chirurgicznych w zakresie małej chirurgii, tj. wszystkich zabiegów uznawanych za proste do wykonania. Za proste zabiegi okupant uznał, podobnie jak było to w II RP, wszystkie procedury niewymagające zastosowania znieczulenia miejscowego lub ogólnego, takie jak: zakładanie opatrunków, hamowanie lub wstrzymywanie krwotoków, prowizoryczne stwierdzenie (po uprzednim zbadaniu) złamań, usuwania ciał obcych (choć w niektórych sytuacjach, np. w przypadku ucha, wolno było wykonywać tylko przepłukiwanie), cewnikowanie pęcherza moczowego przy użyciu

⁴⁸ GALUBA, *Sprawozdanie o działalności grupy zawodowych felczerów*, s. 70-71.

⁴⁹ K. OSTROWICZ, *Felczerzy*, „Zdrowie i Życie”, nr 1 z dnia 1 września 1940 r., s. 5.

⁵⁰ *Pierwsze zarządzenie administracyjne do rozporządzenia o przymusowym szczepieniu ochronnym przeciwko tyfusowi brzusznemu z dnia 20 stycznia 1943 r.*, „Zdrowie i Życie”, nr 9 (126) z dnia 7 marca 1943 r., s. 677.

wyłącznie cewnika (bez przewodnika) wykonanego z miękkiego materiału, płukanie żołądka oraz iniekcja podskórna⁵¹.

Niemcy jednocześnie potwierdzili, że felczerzy zostali „uprawnieni również do dalszych czynności lekarskich z polecenia, za zgodą, pod kierunkiem oraz odpowiedzialnością lekarza”⁵². Ponadto każdy felczer został zobowiązany do:

- czynności lekarskich w wypadkach niespodziewanych i wymagających szybkiej reakcji z powodu stanu bezpośredniego zagrożenia życia poszkodowanego (m.in. w sytuacji: krwotoku, ciężkiego uszkodzenia ciała, zatrucia, utonięcia, uduszenia, udaru słonecznego, zamarznięcia, oparzenia, ugryzienia przez zwierzę chorujące na wściekliznę lub podejrzane o zakażenie nią);
- udzielenia pierwszej pomocy poszkodowanemu, a jeżeli stan pacjenta był w dalszym ciągu ciężki, do zaalarmowania otoczenia o konieczności wezwania lekarza;
- bezzwłocznego powiadomienia właściwej władzy o stwierdzonym przypadku choroby zakaźnej lub podejrzeniu jej wystąpienia. W tej sytuacji na felczerze ciążyły również inne obowiązki. Jeżeli stan zdrowia pacjenta tego wymagał, felczer udzielał mu pierwszej pomocy, a gdy to okazałoby się niewystarczające, winien był asystować choremu w trakcie transportu do szpitala. Ponadto każdy felczer został zobligowany do wdrożenia postępowania mającego na celu usunięcie lub zniszczenie drobnoustrojów chorobotwórczych (dezynfekcja). Felczerzy mieli także obowiązek pouczyć otoczenie chorego o sposobie rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych oraz niebezpieczeństwach z tym związanych⁵³.

Podobnie jak przed II wojną światową, w Generalnym Gubernatorstwie felczerom nie wolno było podejmować się:

- stałego samodzielnego leczenia;
- leczenia chorób wenerycznych, a nawet ogłaszać się o udzielaniu porad w zakresie tych chorób;
- wykonywania w ramach małej chirurgii: zabiegów krwawych lub zabiegów na narządach płciowych (kobiet ciężarnych, rodzących lub w okresie połogu) oraz zastrzyków domięśniowych lub dożylnych⁵⁴.

W odniesieniu do substancji leczniczych Niemcy na łamach dziennika urzędowego Izby Zdrowia potwierdzili, iż felczerom w Generalnym Guber-

⁵¹ OSTROWICZ, *Felczerzy*, s. 5.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże.

natorstwie wolno zapisywać wszystkie lekarstwa z wyjątkiem objętych literą A w spisie dołączonym do aktu prawnego z okresu II RP, tj. Rozporządzenia Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 20 stycznia 1922 r. wydane w porozumieniu z Ministrem byłej Dzielnicy Pruskiej w przedmiocie wydawania z aptek środków leczniczych oraz określania ich ceny (Dz.U. z 1922 r. nr 11 poz. 100). Natomiast osoby wykonujące zawód felczerski również w Generalnym Gubernatorstwie nie uzyskały prawa do przygotowywania ani sprzedawania leków. Ponadto na drukach receptowych przez nich wystawianych musiał zostać uwidoczniiony tytuł „felczer”. Okupanci utrzymali również przepisy z okresu międzywojennego, zgodnie z którymi recepty przedstawicieli omawianego zawodu należało rejestrować w przewidzianej do tego „Księdze recept felczerskich”.

Właściwy lekarz powiatowy z obszaru Generalnego Gubernatorstwa był odpowiedzialny za rejestrację felczerów, weryfikację ich świadectw kwalifikacyjnych oraz wystawianie zaświadczeń osobom posiadającym prawo wykonywania zawodu felczerskiego. Prawo to uzyskiwały tylko te osoby, które nabyły odpowiednie uprawnienia przed ogłoszeniem polskiej ustawy z dnia 1 lipca 1921 r. i które zostały zarejestrowane. Okupanci podtrzymali stanowisko z okresu międzywojennego, że prawo to można było również nabyć poprzez ukończenie warszawskiej szkoły felczerskiej lub równorzędnej szkoły rosyjskiej przed dniem 27 listopada 1917 r. albo poprzez złożenie egzaminu przed tym dniem przed rosyjskim gubernialnym urzędem, albo od 1918 r. przed komisją egzaminacyjną felczerską polskiego urzędu administracji rządowej obsługującego sprawę zdrowia⁵⁵.

Doradca prawny Izby Zdrowia, emerytowany wiceprezes Sądu Apelacyjnego Konstanty Ostrowicz, we wrześniu 1940 r. stwierdził wprost, że dla niemieckich władz w sprawach felczerów w dalszym ciągu zasługują na uznanie następujące dokumenty:

- Ustawa z dnia 1 lipca 1921 r. o uprawnieniach do wykonywania czynności felczerskich (Dz.U. z 1921 r. nr 64 poz. 396);
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 20 marca 1922 r. w przedmiocie wykonania ustawy o uprawnieniach do wykonywania czynności felczerskich (Dz.U. z 1922 r. nr 29, poz. 233);
- Pismo okólne (reskrypt) Ministerstwa Zdrowia Publicznego z dnia 5 maja 1922 r. o rejestracji felczerów (Ad. 14492/1463/22)⁵⁶.

⁵⁵ Tamże, s. 5-6.

⁵⁶ Tamże, s. 5; Zob. *Rejestracja felczerów*, „Dziennik Urzędowy Województwa Stanisławowskiego”, nr 12 z dnia 15 czerwca 1922 r. poz. 315, s. 7-8.

Mając na uwadze powyższe, należy stwierdzić, że niemiecki okupant w zakresie instytucji felczerów stosował polskie akty prawne i nie podważał stanowiska judykatury z okresu II RP⁵⁷. Stało się tak, choć – jak wykazano w niniejszym artykule – naziści próbowali podważać kompetencje felczerów. Jednak już w niecały rok po powstaniu Generalnego Gubernatorstwa doradca prawny Izby Zdrowia zapewniał, że przedstawicielom tego zawodu „nie brakowało [...] wykształcenia medycznego”⁵⁸. Znamienne jest to, że przedstawiając stanowisko władz Generalnego Gubernatorstwa, Ostrowicz, odwołując się do czasów II RP i działalności felczerów, już w pierwszym akapicie tekstu stwierdził, co następuje: „W razie powstania zakaźnej choroby byli w stanie poznać się na niej i wydać, w interesie ogółu ludności, zarządzenia konieczne przeciwko rozszerzaniu się tychże chorób”⁵⁹.

Felczerzy mieli, co do zasady, udzielać ludności fachowej pomocy, choć w ograniczonym zakresie, tj. w granicach przyznanych im przez okupanta. Znaczenie zawodu felczerskiego było z całą pewnością o wiele większe w małych miasteczkach i na terenach wiejskich. Brak lekarzy na tych obszarach, szczególnie tych wchodzących niegdyś w skład Cesarstwa Rosyjskiego, sprzyjał bowiem szerzeniu się chorób.

WNIOSKI

Już przed II wojną światową instytucja felczerstwa wzbudzała duże emocje w byłym zaborze rosyjskim. Felczerzy na tym obszarze z całą pewnością byli dużą konkurencją dla lekarzy. Bez wątpienia, w opinii Niemców, nie mieli oni wystarczającej wiedzy medycznej. Podobne stanowisko wyrażały przed 1939 r. polskie władze, które dążyły do ograniczenia uprawnień felczerów oraz obszaru ich działania, a ponadto uniemożliwienia kształcenia nowych przedstawicieli tej profesji. Miało to doprowadzić do szybkiej likwidacji tej instytucji w II RP. Jednak ostatecznie okupanci na obszarze Generalnego Gubernatorstwa podeszli do tej kwestii bardzo pragmatycznie. Przedstawiciele III Rzeszy nie kierowali się w tej sprawie interesem ogółu ludności, choć zapewniali, że jest to ich główna motywacja. Okupanci w rzeczywistości ograniczyli dostęp polskiej ludności do należytej opieki lekar-

⁵⁷ ŚWIECH, *Zawód felczera w świetle przepisów*, s. 129-142.

⁵⁸ OSTROWICZ, *Felczerzy*, s. 5.

⁵⁹ Tamże, s. 5.

skiej, więc usługi w tym zakresie nie były wystarczające⁶⁰. Stan zdrowia robotników miał być utrzymywany na poziomie pozwalającym na wyzysk⁶¹. Naziści nie chcieli przede wszystkim, aby choroby zakaźne wpłynęły negatywnie na funkcjonowanie niemieckiej armii oraz wydajność gospodarki Generalnego Gubernatorstwa, mającej pracować na potrzeby „machiny wojennej” III Rzeszy. Publikacja Ostrowicza (na łamach „Zdrowia i Życia”) i argumenty przez niego przytoczone na początku tekstu, zdaniem autora niniejszego artykułu to potwierdzają. Naziści nie mogli sobie pozwolić na szerzenie się chorób niebezpiecznych dla żołnierzy na obszarach, bezpośrednio graniczących ze Związkiem Radzieckim, który początkowo był sojusznikiem III Rzeszy, ale Niemiec stratedzy oraz planiści zdawali sobie sprawę, że wcześniej czy później dojdzie do konfrontacji.

Niemiecy okupanci doprowadzili do rozwiązywania niezależnych samorządów oraz związków zawodowych zawodów leczniczych. Jednocześnie w ramach Izby Zdrowia, którą mieli pod całkowitą kontrolą, zmusili do współpracy przedstawicieli różnych profesji z zakresu służby zdrowia. Naziści próbowali postępować według zasady „dziel i rządź”, gdyż skupienie wszystkich zawodów leczniczych w jednej instytucji z całą pewnością nie spowodowało wygaszenia antagonizmów. Dawało natomiast okupantom możliwość kontrolowania konfliktów, które były nieuniknione w wojennej rzeczywistości walki o byt. Władze Generalnego Gubernatorstwa mogły następnie „rozgrywać” spory zgodnie ze swoim interesem, wzmacniając jeszcze bardziej swoją rolę.

Wszyscy przedstawiciele zawodów leczniczych, w tym felczerzy, zostali zobligowani do zarejestrowania się, co wiązało się także z koniecznością przekazania wielu danych, w tym w zakresie przynależności narodowo-wyznaniowej. Okupanci mogli w ten sposób „kreować” sytuację epidemiologiczną wśród ludności polskiej, a szczególnie żydowskiej.

Niemcy, realizując swoje cele, musieli brać pod uwagę specyfikę niektórych obszarów Generalnego Gubernatorstwa, np. okręgów: radomskiego, lubelskiego (stan sieci drogowej przedstawiał się w nich podobno najgorzej⁶²) i do pewnego stopnia również warszawskiego. Pomocy lekarskiej udzielali w nich bowiem także felczerzy. Okupanci twierdzili, iż miejscowa

⁶⁰ A. CZOCHER, *Życie codzienne pod okupacją niemiecką*, [w:] *Po jednej i drugiej stronie linii Ribbentrop-Mołotow. Okupacja niemiecka i sowiecka ziem polskich w latach 1939-1941 w porównaniu*, red. S. Kalbarczyk, M. Przegiętka, Warszawa 2020, t. I, s. 254.

⁶¹ Cz. MADAJCZYK, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. II, Warszawa 1970, s. 59; Cz. ŁUCZAK, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993, s. 310-311.

⁶² *Opieka lekarska w G. G.*, „Goniec Krakowski”, nr 225 z dnia 26 września 1942 r., s. 2.

ludność w mniej poważnych wypadkach zwracała się raczej do felczera, a nie do lekarza. W związku z tym w wymienionych okręgach, szczególnie w odniesieniu do ludności wiejskiej, lekarze praktykowali często tylko w sytuacji zaistnienia cięższych przypadków⁶³. Felczerzy odgrywali dosyć dużą rolę w systemie zdrowia, np. w dystrykcie radomskim, w szczególności poza jego największą miejscowością. Okręgowa Izba Zdrowia w Radomiu w październiku 1942 r. zrzeszała 2930 członów, w tym 634 lekarzy (70 z nich przypadało na miasto Radom) oraz 139 felczerów (z czego tylko 13 w Radomiu)⁶⁴.

Władze okupacyjne starały się wywołać wrażenie, że nie będą tolerować uprzywilejowania ani dyskryminacji poszczególnych zawodów leczniczych w walce o egzystencję. Niemcy poprzez swoje postępowanie stwarzali pozory, że kierując się sprawiedliwością, pozwalają działać danej profesji w zakresie odpowiednim do poziomu jej wykształcenia. Liczyli przy tym zapewne na uległość osób, które mogły w każdym momencie utracić jedyne źródło dochodów. Biorąc pod uwagę doświadczenia felczerów z władzami II RP⁶⁵, okupant mógł mieć nadzieję, iż ta grupa zawodowa nie będzie sprawiała większych problemów. Jednak wydaje się, że przedstawiciele profesji felczerskiej starali się przede wszystkim aktywnie nieść fachową pomoc. Władze II RP często podchodziły lekceważąco do pracy felczerskiej, traktowano ją wręcz z pogardą. Jednak postawa Galuby, który przyjął propozycję Niemców w zakresie zaangażowania się w prace Izby Zdrowia, a jednocześnie brał udział w działalności konspiracyjnej polskiego podziemia, potwierdza, że okupanci nie osiągnęli założonych celów.

Analiza dziennika urzędowego Izby Zdrowia, tj. „Zdrowia i Życia”, jednoznacznie wskazuje, że w Generalnym Gubernatorstwie w odniesieniu do felczerów Niemcy stosowali polskie przepisy prawa oraz stanowiska resortu właściwego w II RP za sprawy zdrowia. Respektowali również określone przed 1939 r. zasady prawne oraz metody wyrokowania polskich sądów. Wprowadzili natomiast rasistowskie rozwiązania, które dyskryminowały felczerów o narodowości żydowskiej, m.in. z zarządzenia z 6 marca 1940 r., przygotowanego przez Wernera Krolla, jednoznacznie wynikało, że Żydom wolno było leczyć wyłącznie Żydów⁶⁶.

⁶³ A. CIEĆKIEWICZ, *Lekarze w Generalnym Gubernatorstwie. Rozważania o wynikach badań statystycznych*, „Zdrowie i Życie”, nr 36 (104) z dnia 13 września 1942 r., s. 545.

⁶⁴ *Okręgowa Izba Zdrowia w Radomiu*, „Dziennik Radomski”, nr 255 z dnia 31 października 1942 r., s. 3.

⁶⁵ Zob. ŚWIĘCH, *Zawód felczera w świetle przepisów*, s. 125-146.

⁶⁶ 1. Zarządzenie z dnia 6 marca 1940 do Lekarzy Okręgowych jako pełnomocników Izby Zdrowia, „Zdrowie i Życie” nr 3 z dnia 15 września 1940 r., s. 23-24.

BIBLIOGRAFIA

1. Zarządzenie z dnia 6 marca 1940 do Lekarzy Okręgowych jako pełnomocników Izby Zdrowia, „Zdrowie i Życie”, nr 3 z dnia 15 września 1940 r., s. 23-24.
- BARANOWSKI Włodzimierz, *Administracja okupacyjna w Gen. Gubernatorstwie*, Londyn 1942.
- BARTOSZEWICZ Julian, *Historia Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie*, Warszawa 1870.
- CIEĆKIEWICZ Adam, *Lekarze w Generalnym Gubernatorstwie. Rozważania o wynikach badań statystycznych*, „Zdrowie i Życie”, nr 36 (104) z dnia 13 września 1942 r., s. 545-546.
- CIEŚLIK Bolesław, *Język i prawo w Generalnym Gubernatorstwie na przykładzie „Dziennika rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów”*, „Orbis Linguarum” (2021), t. 55, s. 477-496.
- CZOCHER Anna, *Życie codzienne pod okupacją niemiecką*, [w:] *Po jednej i drugiej stronie linii Ribbentrop-Mołotow. Okupacja niemiecka i sowiecka ziem polskich w latach 1939-1941 w porównaniu*, red. S. Kalbarczyk, M. Przeglądka, Warszawa 2020, t. I, s. 235-268.
- Dodatkowa rejestracja lekarzy i służby sanitarnej*, „Goniec Krakowski”, nr 105 z dnia 7 maja 1940 r., s. 5.
- DZIOBEK-ROMAŃSKI Jacek, *Organizacja administracji władz okupacyjnych na ziemiach polskich w latach 1939-1945*, „Roczniki Nauk Prawnych” (2012), nr 3, s. 271-303.
- FIKTUS Paweł, *Prawno-społeczna pozycja felczera w Polsce w latach 1945-1989*, „Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały” (2017), nr 15, s. 127-148.
- GALUBA Stefan, *Sprawozdanie o działalności grupy zawodowej felczerów po dzień 31. I. 1941 r.*, „Zdrowie i Życie”, nr 9 (26) z dnia 2 marca 1941 r., s. 70-72.
- Gesundheitskammer in Generalgouvernement. Izba Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie*, https://portal.ehri-project.eu/authorities/ehri_cb-002020 [dostęp 29.07.2025].
- GIEROŃ Roman, *Niemieckie prawo gospodarcze i socjalne wprowadzone w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1940*, „Textus et Studia” (2016), t. 2, nr 4(8), s. 135-155.
- GÓRNICKI Leonard, *Z problematyki podmiotów prawa cywilnego i praw podmiotowych prywatnych obywateli polskich w Generalnym Gubernatorstwie*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” (2020), t. 42, nr 4, s. 71-117.
- Grupa zawodowa felczerów*, „Zdrowie i Życie”, nr 3 z dnia 15 września 1940 r., s. 22.
- Izba Zdrowia – instytucja niemiecką*, „Rzeczpospolita Polska”, nr 9-10 z dnia 6 sierpnia 1941 r., s. 14-15.
- KROLL Werner, *Droga służbowa w Izbie Zdrowia*, „Zdrowie i Życie”, nr 11 z dnia 10 listopada 1940 r., s. 81-84.
- ŁASZEWSKI Ryszard, SALMONOWICZ Stanisław, *Historia ustroju Polski*, Toruń 1997.
- ŁUCZAK Czesław, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993.
- MADAJCZYK Czesław, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. II, Warszawa 1970.
- MIELNIK Hubert, *Nazistowski kolonializm prawny. (Nie)porządek prawny Generalnego Gubernatorstwa (1939-1945)*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” (2022), t. 44, nr 3, s. 101-132.
- MILEWSKA Marta, *Pracownicy ochrony zdrowia Mazowsza Północnego w latach 1865-1915*, „Rocznik Mazowiecki” (2013), t. 25, s. 111-131.
- MUSZYŃSKI Józef, *Zawód felczera – kiedyś i dziś*, „Sztuka Leczenia” (2024), t. 39, nr 2, s. 69-78.

- Okólnik Nr 16 z dnia 30.XI.1940 do wszystkich Lekarzy powiatowych w Generalnym Gubernatorstwie*, „Zdrowie i Życie”, nr 17 z dnia 22 grudnia 1940 r., s. 136.
- Okręgowa Izba Zdrowia w Radomiu*, „Dziennik Radomski”, nr 255 z dnia 31 października 1942 r., s. 3.
- Opieka lekarska w G. G.*, „Goniec Krakowski”, nr 225 z dnia 26 września 1942 r., s. 2.
- Opieka nad zdrowotnością publiczną na nowych torach. Okropne stosunki sanitarne. – Stan zdrowotności publicznej dawniej i dziś*, „Dziennik Poranny”, nr 131 z dnia 4 sierpnia 1940 r., s. 4.
- OSTROWICZ Konstanty, *Felczyrzy*, „Zdrowie i Życie”, nr 1 z dnia 1 września 1940 r., s. 5-6.
- Pierwsze zarządzenie administracyjne do rozporządzenia o przymusowym szczepieniu ochronnym przeciwko tyfusowi brzuszemu z dnia 20 stycznia 1943 r.*, „Zdrowie i Życie”, nr 9 (126) z dnia 7 marca 1943 r., s. 675-677.
- Rozporządzenia Generalnego Gubernatorstwa: wydanie na luźnych kartach. Wydane przez gubernatora dr. dr. Lasch. Opracowane przez Radcę Sądu Ziemiańskiego Frenken*, Radom 1940, E VII 1.
- Słownik języka polskiego*. Tom I: A-G, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900.
- Słownik języka polskiego*. Tom III: N–Ó, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1904.
- SOBICZEWSKI Bernard, *Gesundheitskammer im Generalgouvernement (Izba Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie) [1939] 1940-1942 [po 1945]*. Sygn. 251, Warszawa 2005, 2013, https://www.jhi.pl/storage/file/core_files/2020/10/28/0c2c8c656e574d967bd5f52cf291a0ca/Izba_Zdrowia_251.pdf (dostęp: 29.07.2025).
- ŚWIĘCH Wojciech Adam, *Zawód felczera w świetle przepisów obowiązujących w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (2023), t. 75, z. 2, s. 125-146.
- URUSZCZAK Wacław, *Perwersyjne funkcje niemieckiego „prawa” w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945)*, „Z Dziejów Prawa” (2019), t. 12(20), s. 681-707.
- Utworzenie pośrednictwa pracy dla wszystkich zawodów leczniczych*, „Dziennik Radomski”, nr 155 z dnia 7 lipca 1942 r., s. 3.
- WALBAUM Jost, *Wojna a zawody lecznicze*, „Zdrowie i Życie”, nr 10(27) z dnia 9 marca 1941 r., s. 73-74.
- WRZYSZCZ Andrzej, *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, „Studia Iuridica Lublinensia” (2014), nr 22, s. 695-708.
- WRZYSZCZ Andrzej, *Nadzór Hansa Franka nad sądownictwem w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945*, „Miscellanea Historico-Iuridica” (2015), t. 14, z. 2, s. 375-387.
- WRZYSZCZ Andrzej, *Ustrój i prawo w Generalnym Gubernatorstwie w poglądach prawników niemieckich na łamach czasopisma „Deutsches Recht” w czasie II wojny światowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” (2019), t. 66, nr 1, s. 439-450.
- WRZYSZCZ Andrzej, *Z badań nad administracją wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (2003), t. 55, z. 2, s. 285-305.
- ZABŁOTNIAK Ryszard, *Konspiracyjne zadania szkół kosmetyki w Warszawie (1941-44)*, „Medycyna. Dydaktyka. Wychowanie” (1992), r. 24, nr 1-2, s. 115-119.
- Zarządzenie o utworzeniu Rad Zdrowia jako podrzędnych organów Izby Zdrowia*, „Zdrowie i Życie”, nr 7 z dnia 13 października 1940 r., s. 51-54.

ZAWÓD MEDYCZNY FELCZERA W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE (1939-1945):
ASPEKTY ORGANIZACYJNE I PRAWNE

STRESZCZENIE

Głównym celem artykułu jest przedstawienie podejścia władz III Rzeszy do felczerów w Generalnym Gubernatorstwie. W artykule przedstawiono kwestie, które do tej pory nie zostały szerzej opisane w polskiej literaturze naukowej. W tekście zaprezentowano rozwiązania organizacyjno-prawne wprowadzone przez niemieckiego okupanta w Generalnym Gubernatorstwie. W celu zaprezentowania tematu sięgnięto do źródeł zgromadzonych w Archiwum Narodowym w Krakowie, a przede wszystkim treści ukazujących się w czasie II wojny światowej w dzienniku urzędowym Izby Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie, tj. „Zdrowiu i Życiu”. Podejście nazistów do problemu felczerów mogło być zaskakujące, biorąc pod uwagę ich opinie wyrażane m.in. w prasie gadzinowej. W artykule ukazano więc także ostateczne przesłanki postępowania Niemców wobec przedstawicieli felczerstwa.

Słowa kluczowe: felczer; zawód leczniczy; Izba Zdrowia; Generalne Gubernatorstwo; II wojna światowa